

Borut Batagelj

»Škodovati ne smemo ne posameznicam, ne narodu!« Božo Škerlj, antropometrija in ženski šport v 30-tih letih 20. stoletja

UDK 796:396:929 Škerlj B.

BATAGELJ Borut, univ. dipl. zgod., Zgodovinski arhiv Celje, SI-3000 Celje, Teharska 1, batagelj@gmail.com

»Škodovati ne smemo ne posameznicam, ne narodu!« Božo Škerlj, antropometrija in ženski šport v 30-tih letih 20. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana 62/2008 (137), št. 1–2, str. 177–185, cit. 37

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: Božo Škerlj, antropometrija, ženski šport, evgenika, zgodovina športa

Avtor se v članku ukvarja z mejami sprejemljivosti ženskega športa, katerih se je v začetku tridesetih let 20. stoletja z novim znanstvenim argumentiranjem polotil pionir slovenske antropologije Božo Škerlj. Z metodo antropometričnih merenj je Škerlj tudi znanstveno potrdil »tradicionalne predstave«, da je treba ženski šport brzdati na vajeih razvojnih, anatomskih in fizioloških posebnosti ženskega organizma. Kot evgenik je Škerlj prekomerno ukvarjanje žensk s športom označil celo kot demografski problem.

Avtorski izvleček

UDC 796:396:929 Škerlj B.

BATAGELJ Borut, B.A. in History, Zgodovinski arhiv Celje, SI-3000 Celje, Teharska 1, b.batagelj@guest.arnes.si

»We Should Not Harm either Individual Women or the Nation!« Božo Škerlj, Anthropometry, and Female Sport in the 1930s.

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 62/2008 (137), No. 1–2, pp. 177–185, notes 37

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key words: Božo Škerlj, anthropometry, female sport, eugenics, history of sport

The article examines the issue of the acceptability of female sport in connection with the novel scientific methods and argumentations provided by Božo Škerlj, the pioneer of Slovene anthropology, at the beginning of the 1930s. By employing the method of anthropomorphic measurement, Škerlj provided scientific grounds that further strengthened the "traditional belief" that female sport should be restrained due to the developmental, anatomical, and physiological peculiarities of the female organism.

Author's Abstract

Uvod

Zgodovinski položaj ženske v športu je obremenjen z vrsto stereotipov. Na položaj ženske v športu se je pre pogosto gledalo z vidika diskriminacije oziroma zatiranega spola, ki mu je močnejši, moški spol preprečeval vstopanje v šport. Večina slovenskih pogledov na žensko športno zgodovino izhaja iz izhodišča, da se je v preteklosti žensko športno udejstvovanje zatiralo. Takšno črno-belo vrednotenje položaja ženske v športu je predvsem posledica današnjega retrospektivnega gledanja na zgodovino, ki zgodovinskega položaja ženske ne vrednoti skozi družbene konstrukte o vlogi spolov skozi zgodovino. Interpretacije izhajajoče iz antagonizma moški-ženske so namreč preveč poenostavljene, saj je skozi pregledovanje problemu sodobnih virov razvidno, da je takoj potem, ko se je šport v prvi polovici 20. stoletja tudi pri nas trdneje usidral, ženska bila (vsaj v bolj urbanih okoljih) tako s strani moških kot žensk spodbujena k telesnim aktivnostim. Četudi je, po drugi strani, njena telesna aktivnost bila vseskozi podvržena strožji kontroli in nadzoru. Ženska telesna aktivnost je bila – ne glede na evidentno občutenje

»fizične inferiornosti«¹ ženskega spola – že nekoč zelo priporočljiva, tako z vidika zdravstvenih, estetskih kot tudi moralnih vidikov – toda zmerna!

Namen tega prispevka je torej prikazati argumente, ki so vodili k tem zaključkom. Nimam se namena ukvarjati z analizo stanja tedanjih tradicionalnih predstav o vlogi in »naravi« spolov, temveč bi se rad v prispevku posvetil novosti v telesni kulturi v začetku tridesetih let 20. stoletja pri nas – njeni novi antropološki znanstveni obravnavi. Šport in množične telesnovzgojne organizacije so namreč z izbruhom plejade športnih praks brez dvoma postali nespregledljivi družbeni »mainstream«, katerega v njegovi aktualnosti niso zmogli več prezreti niti od pregovornih športnih trivialnosti poprej bolj oddaljeni tedanji znanstveni krogi. Četudi so bili sodobni znanstveniki v športnih praksah pogosto dejavni, to namreč še ni pomenilo, da bi bili dejavni tudi v njihovih znanstvenih obravnavah. S koncem dvajsetih let 20. stoletja pa na področje obravnav športa pri nas zaveje nova svežina, saj je prav tedaj z novimi znanstvenimi metodami v polje športnih raziskav vstopil pionir slovenske antropologije, privatni docent dr. Božo Škerlj.² Z vidika njegovih raziskav, ki so direktno posegale na območje (ženskega) športa, so pomembna predvsem njegova antropometrična opazovanja. Škerlj je bil na tem področju eden od začetnikov v evropskem prostoru. Skeptične interpretacije do intenzivnega gojenja športa pri ženskah so zato z vidika njegovih kritičnih argumentov vzbujale precej pozornosti, saj razlage niso temeljile le na nekakšnih »tradicionalnih predsodkih moškega sveta«, ampak so ob poznavanju posebnosti ženskega organizma temeljile na znanstveni metodi kvantitativnih primerjalnih merjenj ženskega telesa.

Antropometrija kot osnova za vrednotenje sprejemljivosti ženskega športa

Škerlj je z merjenji dveh nekoč zamejenih pojmov telovadcev in športnikov začel v letu 1929. Prvi večji pregled telovadk je skupaj z doc. dr. Koširjem izvedel na I. pokrajinskem zletu Sokola Kraljevine Jugoslavije v Ljubljani poleti 1933, ko je pregledal 560 sokolov in 277 sokolic.³ Na posebnosti pri tedanjih ženskih vrhunskih športnicah pa je postal pozoren šele ob merjenjih ženske sokolske vrste, ki je bila določena za mednarodno tekmovanje v Budimpešti leta 1934.

¹ Vertinsky, Patricia: Exercise, physical capability, and the eternally wounded woman in late nineteenth century North America, v: *Journal of Sport History*, 14 (1987), št. 1, str. 7–27. Medical disscourse, v: Ellis Cashmore (Ur.), *Sports Culture. An A-Z Guide*. London, New York 2003, str. 264–270.

² Škerlj je bil prvi slovenski profesionalni antropolog. Izšel je kot biolog, utemeljil slovensko fizično antropologijo, ustanovil katedro za antropologijo in jo povezal z drugimi sorodnimi vedami. Ukvarjal se je s poreklom človeka, človekom v pleistocenu, evolucijo človeka, rasnimi problemi, s človeško ontogenezo, biotipologijo ... Napisal je 15 knjig, nad 2000 člankov in razprav ter številne recenzije in poročila. Več o Škerlju splošno glej: Bögel – Dodič, Metka: Profesor dr. Božo Škerlj (1904–1961), v: *Antropološki zvezki* 4 (1996), str. 9–13; Lazarevič, Aleksandra – Sanja: Antropologist of the interdisciplinary profile, v: *Antropološki zvezki* 4 (1996), str. 15–17; Knežević – Hočevar, Duška: Božo Škerlj, Slovene Antropologist. Dilemmas and Controversies of an early professional Career, v: *Antropološki zvezki* 4 (1996), str. 25–34. Zelo dober članek, ki obravnava Škerlja je tudi: Zaviršek, Darja: Antropologija spolov. O histeriji na Slovenskem, v: *Antropološki zvezki*, št. 3 (1993), str. 89–102.

³ Škerlj, Božo: Antropometrična opazovanja na I. pokrajinskem zletu SKJ v Ljubljani, v: *Soko*, IV (1933), str. 251–252. Namen teh prvih raziskav je bil v prvi vrsti sploh, »da se dožene vsaj približno, kakšen je naš človek (tipološko, rasno) in drugič, da se po možnosti spozna, kakšne so zveze med posameznimi telesnimi tipi in rezultati na tekmah.« Analiza teh raziskav, ki pa obravnava le slovenske sokole in sokolice, je bila objavljena v: Škerlj, Božo: Antropološka preiskava tekmovalcev, v: *Soko*, V (1934), str. 211–217, 269–275. Zanimive v tem članku so zlasti primerjave s podobnimi nemškimi raziskavami (cit. Bach F.: *Leitfaden zu anthropometrischen Sporttypenuntersuchungen und deren statistische Auswertung*. München 1930).

S prvimi rezultati teh raziskav so se Škerlju že začela kazati izhodišča, ki so kasneje tudi skozi polemične zapise v tujih strokovnih revijah⁴, delile strokovnjake glede na primernost oziroma omejevanje telesne vadbe pri ženskah. Med glavnimi zaključki teh prvih opazovanj je Škerlj poudaril, da je medenica pri tekmovalkah bolj sploščena kot običajno, prav tako prsni koš, symphysis pri ženskah je višji kot pri moških, 2/3 žensk je širokotelesnega tipa ... Primerjave so mu govorile, da tedanji način telesne vadbe za ženske ni koristen. Zaključiti je celo mogoče, piše Škerlj, da postaja ženska medenica za normalen porod neprimerna. Ostre treninge ocenjuje kot ženski zelo nevarne predvsem pred zrelo osifikacijo medenice, to je med 21. in 24. letom. Zaradi tega je menil, da je nujno potrebno spremeniti smer ženske telesne vadbe proč od napornih treningov, tekem in lova za točkami.⁵ Ker je bil vzorec pregledanih sedmih posameznic vsekakor premajhen, je nujno predvidel raziskave na večjem vzorcu.

Bržkone je bil to tudi eden od razlogov, da so mu preko Sokola uredili podporo za trimesečno študijsko delo na Poljskem v letu 1935. Po raziskovanju na Centralnem inštitutu za telesno vzgojo v Varšavi (CIWF) pa je svoje domače ugotovitve le še podkrepil.⁶

Vodstvo inštituta mu je odstopilo rezultate antropoloških opazovanj 239 športnic in telovadk, med njimi dva letnika gojenk zavoda, eno vrsto sokolic, vrsto kandidatke za olimpijske igre v Berlinu, vrsto veslačic in tudi kandidatke za sprejem na CIWF. Škerlj je med seboj primerjal telesne mere ter tudi opisne znake (rast telesa, razvojna stopnja, razvitost dojk, itd.) teh posameznih vrst in ugotovil, da se tudi te preiskave popolnoma ujemajo z njegovimi prejšnjimi domnevami. Po njegovih spoznanjih je celo le 10% opazovanih športnic imelo pravilno razvite dojke in medenico.

Posebej pomembno se pri Škerlju zdi njegovo osredotočenje na medenico, kjer je poglobil opažanja asistentke na CIWF Haline Milicerove. Ob meritvah je slednja spoznala povišano lego dimeljnične zrasti, širinske mere medenice so se nekoliko povečale in mere koša so se tako spremenile, da so postale gojenke po dveletnem študiju v predelu medenice bolj ploščate.

».../ Isto velja za medenico, na kateri merimo tri širinske mere in dve globinski. Te mere morajo imeti svojo določeno najmanjšo številčno vrednost. .../ N.pr. širinske mere medenice so normalno: širina med grebeni 28–29 cm, ne sme biti pod 27 cm; širina med sprednjima gornjima konicama (trnkoma) črevnice 25–26 cm, širina med obrtcema (navadno govorimo o širini bokov) naj ima 31–32 cm, ne pa pod 31 cm .../. Globina medenice bodi od zgornjega roba dimeljne zrasti (t.j. zrast obeh sramnic) pa do trnka vretenca, ki ga čutimo med hrbtnima jamicama nad križnico, 20 cm, do trnka drugega križnega vretenca pa 18 cm. Razume se, da imajo te mere z ozirom na porod svoj poseben pomen. Mnogo manjše ne smejo biti, sicer je ogrožena sposobnost za normalen potek poroda. In res poznamo mnogo primerov težkih porodov med vrhunskimi športnicami in telovadkami.«⁷

Škerlj je skozi opazovanja predstavljena skozi številne tabele, klasifikacije in izračune opozarjal na te spremembe. Označil jih je kar kot zlo.⁸ V svojih zaključkih je vedno izpostavil,

⁴ Kot njegovo nasprotnico je v literaturi večkrat zaslediti nemško zdravnico dr. Edith von Löhlhoffel. Prim.: izbor njene bibliografije: <http://userpage.fu-berlin.de/~elehmus/HTML/rec00552c4.html> (dostopno 20. 8. 2006).

⁵ Škerlj, Božo: Pronalasci antropoloških opažanja dveju najboljših takmičarskih vrsta, određenih za međunarodno takmičenje 1934 god., v: Soko, V (1934), str. 373–381.

⁶ Škerlj, Božo: Moj študijski boravak u C.I.W.F. (1. del), v: Soko, VI (1935), str. 327–329; Škerlj, Božo: Moj študijski boravak u C.I.W.F. (nastavak), v: Soko, VI (1935), str. 362–366; Škerlj, Božo: Moj študijski boravak u C.I.W.F. (svršetak), v: Soko, VII (1936), str. 9–12.

⁷ Škerlj, Božo: O nevarnosti ženskega športa (Razgovor), v: Zdravje, XII (1936), str. 105–108.

⁸ Škerlj, Božo: Telovadba in človeško telo, v: Zdravniški vestnik, VII (1935), str. 247–251.

Kot zanimivost prav tam, str. 167–178: Ker se Škerlj pri opazovanjih medenic ni mogel sklicevati na opazovanja športnic drugod, je citiral in za svojo potrebo uporabljal tudi druga zanimiva dognanja tiste dobe. Na preko 3000 opazovanih ženskih medenicah je bilo tako dokazano, da delo v tovarni – bodisi sede ali stoje – ne škoduje razvoju

da morfološke spremembe v medeničnem predelu lahko resno ogrožajo ženske reproduktivne zmožnosti. Prav to je bil eden pglavitnih problemov, ki ga je Škerlj v svojih prispevkih vseskozi izpostavljaj. Še več, neprimeren izbor in intenzivnost telesne vadbe pri ženskah bi lahko pomenila celo družbeni demografski problem!⁹

Četudi osrednji problem pa anatomske spremembe v predelu medenice niso bile edine opažene spremembe antropoloških preiskav. Preiskave so bile osredotočene tudi na opazovanje ženskih t.i. drugotnih spolnih znakov, kot so npr. menstruacija, razvitost prsi ...

»Dalje so se dale nepodbitno dokazati spremembe v menstruacijskem ciklu – material sva obdelala neodvisno eden od drugega dr. Czarnocka-Karpinska in jaz – in prišla sva do istega zaključka, da se razstoji med menstruacijami tekom študija najčešče podaljšajo in da postajajo posamezne menstruacije često daljše. Pogostokrat sploh izpadajo in v nekaterih primerih t.zv. amenoreje se je dala dobro opaziti odebelitev prizadete gojenke vkljub rednemu šolanju. Brez sprememb menstruacijskega cikla je bilo komaj 3–5% opazovanih gojenk!«¹⁰

V nekem drugem članku pa je Škerlj ugotavljal, da je po 22 mesečnem opazovanju gojenk CIWF le 1% med njimi lahko računal na redno menstruacijo pričakovano v mejah 1–3 dni, pogosto pa je bil opažen pojav boleče (dismenoreje) ali pa celo popolne prekinitve menstruacije (amenoreje).¹¹

Med razvrščanjem drugotnih spolnih znakov ženskih vrhunskih športnic so bile opažene posebnosti tudi pri opazovanju v razvitosti prsi. Pri športnicah pa je Škerlj uvidel tudi povezavo med dobro razvitimi dojkami in normalno razvito medenico. Pri opazovanih 15 olimpijkah jih je imela komaj polovica normalno razvite prsi, druge so imele nerazvite oziroma t.i. infantilne prsi. Po njegovem to sicer ni pomenilo, da je tak rezultat povzročila športna vadba, najverjetneje pa je vsaj zavrla njihov razvoj.¹² Posebnost pri opazovanju prsi pa ni bila značilna zgolj za nivo vrhunskosti športnic, kot so bile olimpijke, ampak je značilnost pri velikosti prsi igrala pomembno vlogo v ženskem športu že na stopnji športnih »pripravnic«, saj se je pri sprejemnem izpitu na CIWF izkazalo, da so se bolj odrezale kandidatke z malimi ali nerazvitimi dojkami. Pri preizkusih zahtevnih vaj in v ostri konkurenci je bilo tako povsem pričakovano, da so se na preizkušnji bolj odrezale bolj moško ali vsaj mladeniško rasle ženske. Prav v tem pa tiči eden glavnih problemov, ki jih je ob ženskem športu hotel izpostaviti Škerlj, namreč, da je ženski šport preveč »urezan« po moškem.

»To se pravi za prakso, da telesne vaje, kakor se vobče gojijo danes, za povprečno, dobro raščeno žensko navadno niso primerne, ker take – normalne – ženske sploh ne morejo priti do tega, da bi se jih res v šoli naučile. In vendar bi tudi one morale trenirati in prav normalne ženske bi morale imeti dostop tudi na specialne šole za telesno vzgojo. Telesnih vaj vendar ne smemo gojiti samo za nekatere posebno nadarjene poedinke, ki niti ne vstrezajo normalno rasli ženski!«¹³

Vsaka ženska bi se torej morala ukvarjati s športom – toda zmerno. Premišljeno naj bi izbirala panoge, nikakor pa naj se ne bi podrejala modelu vrhunškega športa, ki je usmerjen

medenice, pač pa podeželsko delo, ki ustvarja sploščene in tesne medenice. Škerlj je v taka dognanja takoj ugriznil in aplicirano na telovadke napisal, da je telovadba bolj podobna poljskemu delu kakor tovarniškemu. (cit.: Geller: Wachstum und Formenentwicklung des menschlichen Beckens. Jena. Ref. R Rutil v Mitt d. Anthropol. Ges. Wien, LXIV, 4–5 H., 1934).

⁹ Škerlj, Božo: Beobachtungen am sporttreibenden weiblichen Körper, v: Die Medizinische Welt, 1936, št. 31. (Sonderabdruck). Cit.: isti: Die Leibesübungen der Frau als bevölkerungspolitisches Problem, v: Zeitschrift für Rassenkunde, (1935), št. 2, str. 178–185.

¹⁰ Škerlj, Božo: O nevarnosti ženskega športa (Razgovor), v: Zdravje, XII (1936), str. 127.

¹¹ Škerlj, Božo: Moj študijski boravak u C.I.W.F. (nastavak), v: Soko, VI (1935), str. 362–366.

¹² Škerlj, Božo: Sind die Leibesübungen der Frau nützlich?, v: Die Umschau, (1936), št. 15. (Sonderdruck).

¹³ Škerlj, Božo: O nevarnosti ženskega športa (Razgovor), v: Zdravje, XII (1936), str. 128.

v tekmovanje. Ženski šport naj se goji pod vidikom koristnosti in zdravja, ne pa zaradi točk in rekordov. Omenjena zdrava in družbi koristna ženska telesna kultura torej ni smela biti orientirana v športni rezultat, ampak je bila nadgrajena kvečjemu z estetskimi principi. Ker utegnejo biti pogledi na žensko športno zgodovino pogosto še danes stereotipno uravnani in temelječi predvsem na izkazovanju sodobnega interesa po enakopravnosti z moškim spolom, so se takšni nadvse pomembni vidiki pretekle ženske telesne vzgoje pogosto spregledali. Kdaj so ženske prvič tekmovala na olimpijskih igrah v teku na 800 metrov se zato sploh ne zdi za zgodovinarja tako pomembno vprašanje, kot se recimo kaže pogosto pri različnih razglabljanjih o ženski športni zgodovini. Strukturni problemi ženske športne zgodovine morajo biti orientirani še kam drugam. K vprašanju merjenja utripa preteklega duha dobe se tako že skozi analizo vsebine nekaj sodobnih publikacij namreč povsem jasno odraža pomembnejše spoznanje, ki je predstavljalo tedanjo gonilno in prevladujočo mentaliteto na tem področju. Primeri prevedene tedanje tuje literature¹⁴ in tudi domačih ženskih knjižnih priročnikov o ženski telesni vzgoji, so se namreč odražali predvsem v t.i. »lepodržnih vajah«.¹⁵ Slednje so imele namen v ohranjanju estetske vrednosti ženskega spola, dopolnjevale pa so se s sodobnimi higienskimi principi.

Škerlj je tako na podlagi svojih raziskav javnosti ponudil povsem nov tip argumentov, ki so že pred njim zagovarjali dva ostro ločena športna svetova, moški in ženski. Problem ženskega športa je bil torej bolj problem meja, do katere mere naj se ženska ukvarja s telesnimi vajami oziroma športom.¹⁶

Evgenika kot izhodišče Škerljevih sodb

Zelo pomembno za razumevanje Škerljevih interpretacij je njegovo raziskovalno izhodišče. Miselni svet s katerega je Škerlj aplikativno posegal na področje (ženskega) športa je bila namreč evgenika. Na žensko oziroma športnico je gledal namreč predvsem kot evgenik. Ob tveganjih pri pretirani telesni aktivnosti ženske namreč po njegovem ni šlo zgolj za tveganje z osebnim zdravjem, ampak za tveganje celotnega potomstva in vseh nadaljnjih rodov.

Morda so prav zaradi usode evgenike, ki je bila v polpretekli zgodovini močno zaznamovana predvsem z izkušnjo nacistične Nemčije, bila Škerljeva spoznanja na področju ženskega športa v javnosti zaenkrat bolj slabo poznana. Škerlj je sicer že bil tudi proglašen za pionirja športne (kineziološke) znanosti na Slovenskem,¹⁷ toda ob slabšem poznavanju njegovega dela med športno javnostjo, bi utegnila njegova metodološka izhodišča, vsebujoča tudi prvine rasizma, postati v tej isti športni srenji, ko bo ta Škerlja bolj odkrila, tudi hudo obremenjujoča. Kljub temu, da je Škerlj skozi več svojih prispevkov opozarjal na razlike med evgeniko in rasno higieno,¹⁸ resnici na ljubo niti slovenska evgenika,¹⁹ v svojih izhodiščih ni mogla zaobiti

¹⁴ Kent, Doris: Specijalna metoda stvarenja i održavanja telesne lepote, Beograd 1936. Knjiga povzema predavanja omenjene zdravnice in v okviru celostnega pogleda na žensko kulturo telesa navaja cela vrsto lekcij.

¹⁵ Šlibar, Ljudmila: Moderna ženska telesna vzgoja, Belo-modra knjižnica, Ljubljana 1929; Šlibar, Ljudmila: Lepodržne vaje za mladino in ženo, Belo-modra knjižnica, Ljubljana 1930.

¹⁶ Več: Batagelj, Borut: Ženska in šport na Slovenskem pred drugo svetovno vojno, v: Kultur.Räume / Frauen. Männer, Klagenfurt: Alpen-Adria Universität, 2006, str. 27–40.

¹⁷ Glej: Šturm, Jože: Prof. dr. Božo Škerlj – začetnik športne znanosti na Slovenskem, v: Šport 42 (1994), št. 4, str. 29–30.

¹⁸ Škerlj, Božo: Evgenika ali rasna higiena?, v: Zdravniški vestnik, VI (1934), str. 608–610; Škerlj, Božo: »Laž rasizma«?, v: Jutro, 11. 10. 1934; Škerlj, Božo: »Evgenika in druga zla«, v: Naša doba, I (1930), str. 101–106.

¹⁹ Bolj celosten vtis na področje obravnav in sledenje slovenske evgenike omogoča pregled letnikov lista Evgenika, ki je kot priloga Zdravniškega vestnika izhajal med leti 1935 in 1938, Urejal ga je Božo Škerlj.

»higienizacije« tedanje družbe. Od leta 1912, ko v slovenskem tisku najbrž prvič naletimo nanjo, je ostajala zvesta njenemu tedaj opisanemu poslanstvu, ko »se bavi z oplemenitvijo bodočega življenja in išče načine in pogoje za boljši telesni razvoj bodočega pokolenja.«²⁰ Z vidika današnje zahodne civilizacije so nekatere njene misli vredne obsojanja, toda v kontekstu znanosti tistega časa so povsem razumljive.²¹ Slovenska antropologija s Škerljem na čelu se je v hitrem znanstvenem napredku postavila celo v službo socialne medicine.²² Antropologija je postala ob medicini eden glavnih zagovornikov evgenike. Aktivno se je trudila za njeno praktično udejanjanje pri nas, vključno z zagovarjanjem omejevanja ali celo onemogočanja nadaljnjih ploditev »obremenjenih«²³ pa tudi drugih radikalnejših metod.²⁴

Pravzaprav je v izogib anahronističnim sodbam še najbolj korektno, če z zgodovinsko metodo na hitro premerimo zelo tanko, vendar prehajajočo linijo med evgeniko in rasno higieno v najširšem možnem kontekstu, kakršen je prežemal duh tedaj sodobnega časa in prostora. Namreč, slepiti se, da so se ideje rasizma oziroma vse krute stopnje njegovega izvrševanja porodile tam, kjer se na podlagi interpretacij rešitev katastrofalnih izkušenj zaključenih s koncem druge vojne danes asociirajo, so nepopolne, saj je znanstveno argumentirani rasizem²⁵ bil v desetletju pred vojno le nadaljnja razvojna stopnja izbruha moderne znanosti v prevladujočem delu moderne zahodne družbe. Moderna znanost, zakoreninjena v nastavkih racionalizma in razsvetljenstva, je bila na novih osnovah obsedena s kvantificiranjem in kvalificiranjem. Če dejstva v splošnem še razširim, je torej postalo predalčkanje na svetu živečih in neživečih vrst standard moderne znanosti, merjenje delov človekovega telesa oziroma širši kriterij bioloških značilnosti pa je potemtakem pomenil napredek, ki je s tem, ko se je svet urejal v tabele, posledično prinašal občutek po kontroli in obvladovanju sveta. Ko je takšen sistem kot svoj alibi pričela zlorabljati ideologija, je duh iz steklenice ušel, s tem pa tudi močno presegel cilj nameravanih sodb tega prispevka. Poudariti gre torej, da navezovanje rasizma in Škerlja, ki je mimogrede razmeroma redno pisal prispevke za *Zeitschrift für Rassenkunde*, tako utegne postati gledano z današnje perspektive nadvse občutljivo in bi lahko marsikoga zmedlo. Ni pa bil Škerlj niti prvi pri nas, ki bi utemeljeval svoje videnje (in tudi rešitev) problemov z antropometrijsko metodo. Že v začetku 20. stoletja je bil v tem polju zelo domač znan politik, etnolog in antropolog Niko Županič, ki se je z merilnimi napravami podal med Uskoke na slovensko-hrvaški meji.²⁶

²⁰ E. L., Najmlajša veda: Eugenika in vzgoja (poslovenil K. S. iz češkega jezika), v: Popotnik, XXXIII (1912), št. 7, str. 193–196.

²¹ Primerjaj: Pregledni članek o razvoju »rasne znanosti« v jugovzhodni Evropi: Promitzer, Christian: Vermessene Körper: »Rassenkundliche« Grenzziehungen im südöstlichen Europa. Glej: http://www.uni-klu.ac.at/eo/Promitzer_Koerper.pdf (dostopno 8. 1. 2007).

²² Škerlj, Božo: Antropologija v službi socialne medicine, v: Zdravniški vestnik, X (1938), str. 44–53.

²³ Škerlj, Božo: Evgenika in druga zla, Naša doba, (1930), str. 103; Škerlj v istem članku, str. 106: »Biološko manjvredni ali celo bolni posamezniki se nahajajo v vseh socialnih slojih in pravi ti ogrožajo po svojem, ponavadi številnem potomstvu obstoj družbe in tudi države iz enostavnega vzroka, ker iz vrst biološko polnovrednih ljudi ni toliko naraščaja, da bi se bolno razmerje kompenziralo. Evgenika je nujno potrebna in biološka, evgenična politika mora biti najvišji smoter vseh družbo in državo ljubečih voditeljev, sicer grozi propad ne samo držav, ampak cele družbe!«

²⁴ Dr. Ivan Jurečko je bil še radikalnejši od Škerlja: »Iznebiti se moramo balasta, ki napolnjuje blaznice, kaznilnice, bolnišnice, prisilne delavnice, ki parazitira na ostalih produktivnih slojih in zmanjšuje splošno blagostanje.« Jurečko si želi, da bi se zakonodaja uklonila zahtevam evgenike. Glej: Jurečko, Ivan: Evgenika, v: Življenje in svet, (1931), št. 18, str. 478–482.

²⁵ Mosse, George L., Die Geschichte des Rasismus in Europa. Frankfurt am Main: Fischer, 1993.

²⁶ Marko Zajc, Problem slovensko-hrvaške meje v 19. stoletju: Žumberško vprašanje (magistrska naloga), Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2003. Županič si je prizadeval za biologistično različico unitarističnega jugoslovanstva. Več o Županiču: Christian Promitzer, Niko Županič in vprašanje jugoslovanstva; med politiko in antropologijo (1901–1941), v: Prispevki za novejšo zgodovino, l. XLI (2001), št. 1, str. 7–30.

Danes pod težo zgodovinskih izkušenj težko sprejemljivi diskurzi o »izboljševanju rase« so tako tedaj povsem razumljivo stopili tudi v športno sfero. Škerljevim evgeniškim posegom v telesno kulturo so strokovnjaki iz tedanjega športnega ustrežajo duhu tedanje dobe. »Odločno zgrešeno je stremenje onih sportnic, ki se hočejo v sportu približati moškemu tipu. To pomenja degeneracijo žene in nerazumevanje sporta. Sport je tu, ne le zaradi onih, ki ga gojijo, njegova najvišja vrednota je v stremljenju za izboljšanjem rase.«²⁷

Ženski šport

Kjer se ni pazilo na osrednji problem ženskega športa – to je problem sprejemljivosti in izbire – se je kmalu trčilo ob neodobravanje in obsojanje. Ženski šport je bil sprejemljiv le, v kolikor je bil brzdan na vaje razvojnih, anatomske in fizioloških posebnosti ženskega organizma. V kolikor je prešel mejo sprejemljivosti, v strokovnih razlagah takoj beremo o t.i. problemu »pomožarjenja« (Vermännlichung),²⁸ ki je že posegal celo zunaj polja telesnega in je obravnaval neženskost tudi v duševnem pogledu.

Meje sprejemljivosti v ženskem športu pa ni bilo mogoče jasno začrtati. Bila je še kako evidentna, toda gibljiva. Sčasoma pa se je (in se še) na ravni samoumevnosti vedno bolj brisala. Škerlj tudi vseh ženskih športov ni enako obravnaval. Na to nas opomni že hitri pogled na tabele, kjer je športnice, kolikor je bilo to le mogoče, razvrstil glede na panogo, s katero so se ukvarjale (npr. telovadke, veslačice, plavalke, hazenašice) in stopnjo, s katero so ta šport izvajale (olimpijke, i.p.).²⁹

Ženskam so bili nekateri športi bolj pisani na njihovo »naravo«, drugi so bili manj primerni, nekateri pa celo neprimerni. Vadba prilagojena spolu je bila tista deviza, na katero je pri nas stavila strokovna javnost. Četudi so izkušnje od blizu omilile marsikatero Škerlju podobno ostro sodbo, so te vseeno vseskozi ostajale zveste ženski posebnosti. Poznana telovadna vodnica Elza Skalar se je tako dotaknila primernosti ženskih vaj na orodju, ki jih je marsikdo zaradi večje intenzivnosti in naporov že vnaprej odklanjal. Ona jih ni. V ženski telovadbi, ki je bila zaznamovana predvsem z elementom igrivosti,³⁰ imajo po njenem mnenju lahko svoje mesto tudi vaje na orodju, toda – razume se – izbrati je treba take vaje, ki so ženski primerne. Paziti je treba na ustroj in starost posameznice, saj je žensko telo šibkejše in občutljivejše. Četudi vaje zahtevajo hitre in močne kretnje, so lahko primerne za ženo, toda paziti je treba na pravilno izmenjevanje napenjanja in sproščanja mišic. Zdrava ženska torej lahko telovadi tudi na orodju, piše Skalarjeva, v kolikor ji to dovoljuje telo in moč, ki pa ju nikakor ne sme preceniti. Ob tem polaga veliko odgovornost na vodnice, ki naj dobro prepoznajo telesno zrelost svojih telovadk, da pravilno postopajo pri izboru telovadnih vaj.³¹ Z besedami Draga

²⁷ Ulaga, Drago: Dekle in fant v sportu, v: Sportni list, 16. 2. 1932.

²⁸ Hoek, Henry: Sport, Sporttrieb, Sportbetrieb, Leipzig 1927, str. 195–202; Škerlj, Božo: Sind die Leibesübungen der Frau nützlich?, v: Die Umschau, 1936, št. 15. (Sonderdruck).

²⁹ Precej nerodno morda danes izpade, ko je več kategorij športnic primerjal z rezultati antropometrijskih merjenj prostitutk, toda iz poznavanja Škerljevega raziskovalnega dela nam to postane razumljivo, saj je bilo prav vprašanje prostitucije eno izmed njegovih glavnih torišč raziskovalnega dela. Pri primerjavah športnice-prostitutke gre torej bolj za »zalogo« velike kvantitativne podatkovne baze, ki si jo je ustvaril. K problemu prostitucije in zelo zanimivih izsledkih glej: Škerlj, Božo: Ali je prostitucija potrebna?, v: Naša doba, (1930), str. 273–282; Škerlj, Božo: Zlo prostitucije, v: Nova doba (1930), str. 179–187; Škerlj, Božo: K problemom prostitucije v Ljubljani, v: Tehnika in gospodarstvo, VI (1940), str. 101–116, 172–181.

³⁰ Glej npr: Šepa, Milica: Nekoliko igara za članice i ženski naraštaj, v: Soko, IV (1933), str. 228–231; Polič, Zoran: Igre u telovežbi žene, v: Soko, IV (1933), str. 308–310.

³¹ Skalar, Elza: Glavna načela ženske telovežbe, v: Soko, V (1934), str. 2–3.

Ulage iz leta 1933 bi to lahko preprosto povzeli: »Žena mora ostati žena in ne sme čez meje, ki jih je začrtala narava.«³²

Škerlj je tako kot evgenik odločno zahteval adaptacijo telesnih vaj za ženske, katerega vodilo mora biti omogočanje normalnih rojstev. V času, ki je bil že tako zaznamovan s primanjkljajem rojstev,³³ po Škerljevo, resnično ne bi smeli z napačno telesno prakso izpostavljati rojstev še novim nevarnostim.³⁴

Spolna dvojnost športnega sveta pa je bila močno zaznamovana še z enim pomembnim kriterijem sprejemljivosti: estetskim vidikom. Slednji je obravnaval tako telesne spremembe na ženskem telesu kot posledico (mišice, obline, druge spremembe konstitucije), kot tudi sam način izvajanja konkretne telesne aktivnosti (t.j. izgled športnice, obnašanje, izvajanje gibov). Toda obravnava te vseobsegajoče ženske gracioznosti predstavlja v tem prispevku rahel odmik od osrednje niti, četudi moramo na ženski šport vedno gledati v njegovi večplastnosti. Že nekoč je bil problem ocenjevanja ženskega športa omejen s sodbami in iskanjem različnih tipičnih atributov ženskosti,³⁵ toda to je že drugo vprašanje.

Škerljev glavni motiv so bili namreč predvsem učinki telesne vadbe na ženske telesne funkcije. Za nalogo telesne vzgoje je smatral ohranjanje celostnega osebnega zdravja.³⁶ Ob tem naj ne gre le za mišice, ampak za celotno telo, in ne gre samo za nalogo mišic, ampak za nalogo celotnega telesnega ustroja. Ob pretiranih neprimernih vajah namreč lahko krepimo mišice na račun drugih organov, ki so za življenje pomembnejši.

Škerlj in z njim porajajoča se predvsem praktična športna slovenska strokovna javnost si je bila edina, da se je ob vprašanjih primernosti ženskega športa oziroma telovadbe potrebno ozirati na ženskam prirojene funkcije telesa in njihove druge posebnosti.

»Kajti vprašanje primerne ženske telesne vzgoje je praktično najvažnejše. Gre za ljudske in narodne vrednote, če pomislimo le na možnost onesposabljanja medenic za normalen potek poroda. Previdnost je najmanjša zahteva, kajti škodovati ne smemo ne posameznicam, ne narodu!«³⁷

S u m m a r y

»We Should Not Harm either Individual Women or the Nation!« Božo Škerlj, Anthropometry, and Female Sport in the 1930s.

Borut Batagelj

When viewed from the present evaluation of the position of women in sports in the past, and from the perspective of advocating equality of the sexes, it becomes clear that the traditional notions maintaining that women had been the "discriminated" sex also in sports have been somewhat inaccurate.

The notion that sports activities had been viewed as suitable for men but not for women seems far too simplified. As soon as sport became a more or less household word in the Slovenia of the first half

³² Ulaga, Drago, Dekle in fant v sportu, v: Sportni list, 16. 2. 1932.

³³ K temu glej zanimiv Škerljev polemični zapis: Škerlj, Božo: Bela kuga tudi pri nas, v: Naša doba (1930), str. 559–566.

³⁴ Škerlj, Božo: Sind die Leibesübungen der Frau nützlich?, v: Die Umschau, 1936, št. 15. (Sonderdruck), str. 3.

³⁵ Glavni problem v pogledu na ženski šport je po mojem pomembno dopolnjevati ne le s tem, kdaj in kje, ampak tudi kako je ženska bila reprezentirana v športu. Prim: Ženska v sportu, v: Življenje in svet, (1931), št. 15, str. 421. Sodobnejše raziskave za današnji čas izkazujejo prav podobno stanje: Doupona - Topič, Mojca: Ženske in šport, Ljubljana 2004.

³⁶ Škerlj, Božo: Čemu telesni uzgoj?, v: Soko, VI (1935), str. 69.

³⁷ Škerlj, Božo: O nevarnosti ženskega športa (Razgovor), v: Zdravje, XII (1936), str. 128.

of the 20th century women, at least those living in urban areas, were summoned to engage in sports just like their male counterparts. It is true, however, that their physical activities had always been more closely monitored and controlled. To engage in physical activity was beneficial for one's health as well as for aesthetic and moral reasons – but only moderately.

Alongside the traditional male prejudice toward female sport a new scientific argumentation appeared at the beginning of the 1930s, further strengthening the belief that female sport should be curbed on the grounds of developmental, anatomical, and physiological peculiarities of the female organism. The theory was championed by the pioneer of Slovene anthropology, Dr. Božo Škerlj, whose research of female sport by anthropometric methods had been internationally recognized.

While he was conducting anthropometric measurements of the female athletic section of the Sokol Society that had been selected to participate in an international competition in Budapest in 1934 Škerlj became aware of the peculiarities and changes occurring in the bodies of the best female athletes. In 1935, he undertook a more comprehensive study of this subject at the Central Institute for Physical Education in Warsaw by comparing measurements of different parts of the female body as well as their physical characteristics such as body growth, developmental stage, development of breasts, etc. In several articles he stressed menstrual irregularities, changes in breast development, etc. By far the important fact, however, is that Škerlj always strongly emphasized morphological changes in the athletes' pelvis area, firmly holding that this presents a serious threat to female reproductive capabilities. Indeed, he even believed that an unsuitable choice of female physical activity and of its intensity represents a social and demographic problem. His theses were based on eugenics of which he was a staunch supporter, yet due to its notoriety in connection with Nazi practices Škerlj's anthropometric methods were not widely known among historians and in sports circles. The belief in the possibility of improving the qualities of the human species, which understandably found its way into sports circles in the period between the First and the Second World Wars, is now hardly acceptable, especially in view of the past historic events.

At the time, however, sports experts could not but agree with Škerlj's eugenic interventions in the field of sports. Based on his research, Škerlj was able to provide an altogether new set of arguments that, like before, defended the theory about two completely separate worlds of sport: that of the men and that of the women. The principal issue in connection with female sport was not so much whether women should engage in sports activities or not, but rather to what extent.